

Az Európai Unió bizalmi válsága, különös tekintettel a bővítéspolitikára*

Dr. Hettyey András, az Andrásy Egyetemen működő Duna Intézet kutatója

Rezümé

Kétségtelen, hogy az Európai Unió, és az Uniót alkotó államok jelenleg több szintű – gazdasági, politikai és bizalmi – válságban vannak. Jelen tanulmány ezek közül elsősorban a legutóbbival foglalkozik, és különböző felmérések alapján megállapítja, hogy az európai polgárok egyre csökkenő arányban bíznak az Európai Unióban, és problémamegoldó képességében. A hiányzó bizalom paradox módon éppen a régi tagállamokban mutatható ki leginkább, noha az európai integráció áldásos hatásai talán éppen ott érezhetőek a legerősebben, míg a 2004-ben és utána csatlakozott államokban nagyobb a bizalom „Brüsszel” iránt.

A bizalmi válság ugyanakkor az Európai Unió egyik legsikeresebb szakpolitikáját, a bővítéspolitikát sem kerülte el. A felmérések tanúsága szerint az Unió földrajzi értelemben ebben a kérdésben három jól elkülöníthető csoportra osztható: egy erősen szkeptikus Mageurópára, egy mérsékelten szkeptikus déli perifériára és egy bővítéspárti Kelet-Európára. Aggasztó ugyanakkor, hogy mindhárom térségben a támogatók köre felmérésről felmérésre csökken. Mi több, az Unió két legfontosabb országában - Németország és Franciaország - a közvélemény az átlagnál is jóval elutasítóbb az újabb bővítésekkel kapcsolatban. Mindez abba az irányba mutat, hogy a horvát belépést követően minden bizonnyal hosszú ideig nem fog új állam felvételt nyerni az Unióba, ami ellentétes lenne hazánk érdekeivel.

Resume

The European Union and its member states are without doubt in a multi-level – economical, political and confidence – crisis. This paper focuses on the latter and based on various surveys reckons, that the trust of the European citizens in the European Union is continuously decreasing. Paradoxically, this crisis of confidence is stronger in the old member states,

---

¹ * A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0015 program támogatásával készült.

although the benefits of the European integration are more numerous there. The trust in European institutions is somewhat stronger in the new member states.

This overall crisis of confidence has also consequences for the enlargement of the European Union, supposedly one of the most successful policies of the Union. In this regard, Europe can be divided into three regions: a very skeptical core-Europe, a less skeptic, more open Southern periphery, and a by and large pro-enlargement Eastern Europe. However, in all three regions the number of citizens supporting further enlargement is steadily decreasing. What is more, the most important power brokers in the EU, Germany and France, are firmly in the skeptical camp. All this points to the possibility that, after the accession of Croatia, the enlargement of the EU will probably grind to a halt for the next couple of years.

1. Bevezetés: az (európai) demokrácia válsága

(1) Mára közhely lett az a kijelentés, az Európai Unió válságban van. A sajtóban egymást követik az euro zóna, sőt, az Európai Unió felbomlásáról és annak lehetséges következményeiről szóló cikkek, és a hírek szerint több tagország fővárosában és számos multinacionális cégnél is készültek forgatókönyvek arra az esetre, ha ez tényleg bekövetkezik.¹ Azt az általánossá vált megállapítást, hogy az EU válságban van, érdemes ugyanakkor tovább pontosítani ahhoz, hogy a válság(ok) megértéséhez közelebb kerüljünk. A problémák egyik nagy halmaza *gazdasági* eredetű és egymással kölcsönhatásban állnak: a görög, portugál, ír, spanyol és olasz adósságválság összefügg a bankszektor majdnem mindenhol tapasztalható problémáival. Ezeket a gondokat súlyosbítják a számos országban tapasztalható magas munkanélküliségi mutatók, a gyenge GDP-növekedés, a magas államháztartási hiányok, a termelékenység és a versenyképesség túl lassú növekedése. Az Európai Unió gazdasági válsága több kisebb, egymással összefüggésben álló és egymást erősítő problémacsomagból áll tehát össze.

(2) Ezzel párhuzamosan egyre több jel mutat arra, hogy az Unió tagállamai *politikai* válságban is vannak. Részben régóta megfigyelhető strukturális gondok miatt, részben pedig a mostani gazdasági válság által felszínre került problémák miatt számos elemző az európai demokrácia kríziséről („Krise der Demokratie”, „crisis of democracy”) beszél. A demokrácia mostani válsága sokak számára meglepően jött, hiszen az 1989-90-es kelet-európai rendszerváltásokat és a Szovjetunió összeomlását követően még oly nagy volt a lelkesedés, hogy sokan a demokrácia

feltartóztathatatlan diadalmenetét vizionálták. (Jól tükrözi ezt például az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) által 1990 novemberében elfogadott Párizsi Charta az új Európáért, amely szerint „a demokrácia, béke és egység új korszaka nyílt Európában.”²) Az elmúlt húsz év eseményei azonban megmutatták, hogy ez koránt sincs így.

Egyrészt a demokrácia diadalmenete a világ számos térségében nem következett be olyan mértékben és ütemben, mint az optimisták várták. A Freedom House szerint jelenleg az országok mintegy 45 százalékában van demokratikus berendezkedés, 21 százalékukban hibrid és 34 százalékukban autoriter.³ Mi több, a jelenlegi gazdasági válságban úgy tűnik, hogy autoriter államok mint például Kína gyorsabban és határozottabban tudnak dönteni és cselekedni és így választ találni a kihívásokra. Kína, Vietnam Kazahsztán és más autoriter államok gazdasági növekedése ráadásul sokkal dinamikusabb, mint a stagnáló európai demokráciáké, ami komoly érvként szolgálhat a Nyugat által favorizált világméretű demokratizálódás ellen.

Másrészt az európai demokráciáknak több, újszerű kihívással is meg kell küzdeniük. Ennek egyik példája, hogy az utóbbi években Európa-szerte előretörték populista és szélsőséges pártok, mint a francia Front National, az osztrák Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ), az olasz Lega Nord, a holland Partij voor de Vrijheid (PVV), az Igazi Finnek Pártja (PS) és a svéd demokraták, a Sverigedemokraterna (SD). Matthew Goodwin szerint ezeknek a pártoknak két közös jellemzője van: egyrészt establishment-ellenesek, másrészt bevándorló- (vagy Kelet-Európában roma-) ellenesek.⁴ Mi több, ezen pártok közül számosnak közös jellemzője az is, hogy aktívan politizál az Európai Unió ellen. Jelen sorok írásának a napjaiban esett például szét a holland kormánykoalíció, mivel a Geert Wilders által vezetett PVV, amely kívülről támogatta a kormánykoalíciót, nem volt hajlandó beleegyezni kiadáscsökkentésekbe, amelyek azért lettek volna szükségesek, hogy Hollandia költségvetési hiánya - az Európai Unió szabályokkal összhangban - ne lépje túl a 3 százalékos határt.⁵ Wilders azzal indokolta a döntését, hogy nem fogadja el, hogy Brüsszelből diktáljanak neki.⁶ Az Európai Unió elhagyása mellett kampányol – többek között - a Jobbik, a brit United Kingdom Independence Party (UKIP), az Igazi Finnek Pártja és a Front National is.

Egy másik tünete ennek a politikai válságnak az, hogy számos felmérés szerint egyre több ember veszíti el a bizalmát a demokráciában. A Friedrich-Ebert-Stiftung egyik felmérése szerint minden harmadik német állampolgár nem hiszi, hogy a demokrácia meg tudná oldani a felmerülő

problémákat.⁷ Arra a kérdésre, hogy mennyire bíznak az Európai Unió polgárai a nemzeti kormányaikban, az Eurobarometer szerint 2007-2011 között a megkérdezettek 60-66 százaléka azzal válaszolt, hogy inkább nem bízik meg, és csupán 32-34 válaszolta, hogy inkább megbízik.⁸ Hasonló arányok mutatkoznak, ha azt a kérdést tesszük fel, hogy hányan bíznak a nemzeti parlamentekben. Az utóbbi években itt is 60 százalék körül van azoknak az aránya, akik nem bíznak a parlamentekben, és 30 százalék körül azok aránya, akik bíznak. A trend - néhány kivétellel együtt is - egyértelmű: a 2004-ben vagy 2004 után csatlakozott államokban az átlagnál alacsonyabb a kormányokba és parlamentekbe vetett bizalom.

Ezzel egybeesik az a számos tagállamban megfigyelhető jelenség, hogy egyre kisebb a részvételi arány a választásokon. Németországban például a 2009-es parlamenti választásokon olyan kevesen mentek el szavazni, mint 1949 óta soha. Hasonló trend figyelhető meg Ausztriában, Nagy-Britanniában és az Európai Unió számos más országában is. A problémákat az is mutatja, hogy 2011-12 folyamán a választásokon nem legitimizált, technokrata olasz (Mario Monti-vezette) és görög (Lukasz Papademosz-vezette) kormányok támogatottsága jóval nagyobb volt, mint a korábbi választott kormányoké.⁹

Megint mások úgy látják, hogy a jelenlegi gazdasági válság is azért alakult ki, mert a politika nem akarta, vagy nem volt képes a kapitalizmus olykor felelőtlen és vad erőit kontrollálni. Ez a „piaci fundamentalizmus” végső soron a demokráciák működőképességét és fenntartását is veszélyezteti és aláássa a már meglévő rendszereket.¹⁰ A politika internacionalizálódása és a globalizáció is egy másik tünete a demokrácia válságának. Különösen az Európai Unió esetében igaz az a megállapítás, hogy az adott országot érintő fontos döntések egyre nagyobb részét az állampolgároktól messze hozzák meg. „Ha nemzeti szuverenitási jogokat szupranacionális szervezeteknek kell átadnunk, akkor az állampolgárok garantált beleszólási joga egyre inkább elveszik. Ez nem csak a demokrácia fokozatos leépítését jelenti, hanem szükségszerűen az állami politika maradékával történő azonosulás hiányához is vezet”¹¹ – állapította meg Werner T. Bauer. Talán ebből a rövid felsorolásból is látható, hogy az európai demokráciák maguk is sok szempontból válságban vannak.

2. Az Európai Unió bizalmi válsága

Ezeken túlmenően azonban egyre több jel mutat arra, hogy az Európai Unió, mint intézmény, is válságban van.¹² Ennek talán legkirívóbb jele, hogy már az EU politikai vezetői sem félik ezt bevallani: az Európai Bizottság elnöke, José Barroso 2011 szeptemberében tartott évértékelő beszédében például kijelentette: „Őszintének és teljesen világosnak kell lennünk az Unió helyzetével kapcsolatos elemzésünk során. Úgy hiszem, napjainkban az Európai Unió történetének legnagyobb kihívásával nézünk szembe. Pénzügyi, gazdasági és társadalmi válságról van szó. Ám ugyanakkor *bizalmi válságba* is torkollott. Megingott a bizalom a vezetőinkben, általában Európában, valamint abban, hogy képesek vagyunk megtalálni a kivezető utat.”¹³

A drámai szavak jogosak, hiszen egy sor felmérés mutatja, hogy az emberek bizalma megingott az integrációs projektben. Néhány kiragadott, friss példa: a német Allensbach kutatóintézet kérdésére, hogy bíznak –e az Európai Unióban, 2002-ben még a megkérdezettek 49 százaléka igennel, és 40 százaléka nemmel válaszolt. Ez az arány azóta évről-évre romlott, 2011 augusztusára már csak 24 százalék bízott az Unióban és 65 százaléka nem. A Századvég felmérése szerint „a magyar választópolgárok körében az Európai Unió és Magyarország uniós tagságának megítélése kedvezőtlenül alakul. A megkérdezettek többsége elutasítón nyilatkozik hazánk és az Unió közötti együttműködés és integráció további erősítéséről. A 2012. január közepén készített felmérés szerint a lakosság 49 százaléka véli Magyarországra számára előnyösnek hazánk EU-s tagságát, 38% inkább hátrányosnak tartja azt, további 13 százalék nem tudja megítélni a tagság előnyös vagy hátrányos mivoltát. Hazánk további integrációjával kapcsolatban a választópolgárok egyértelműen elutasítón nyilatkoznak, mindössze 34 százalékuk gondolja úgy, hogy tovább kell erősíteni Magyarországot és az EU együttműködését, szemben 58 százalékukkal, akik nem támogatják a további integrációs törekvéseket.”¹⁴

Egy 2012. márciusi csehországi felmérés is azt mutatta ki, hogy a csehek EU iránti bizalma történelmi mélypontra van, hiszen már csak 37 százalékuk bíz az Unióban és 30 százalékuk az Európai Parlamentben.¹⁵ A Pew Research Centre friss felmérése szerint nyolc európai országban (Németország, Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Lengyelország, Csehország és Görögország) átlagosan csupán 34 százalék gondolja úgy, hogy az EU-tagság erősítette az

országuk gazdaságát, és csak 39 százaléknak van jó véleménye az Európai Központi Bank ténykedéséről.¹⁶

Mi több, egy 2011-ben készített felmérés arra is rámutatott, hogy maguk az Európai Unió dolgozói sem igazán hisznek az integrációban: a 231 megkérdezett eurokrata 43 százaléka szerint az utóbbi 10 évben az integráció negatívan vagy nagyon negatívan alakult. Ha valakiktől várni lehetne egy EU iránti lelkesedést, akkor azok a brüsszeli dolgozók lennének – gondolhatnánk, ám csupán 22 százalékuk vélte úgy, hogy pozitívan vagy nagyon pozitívan alakult az integráció.¹⁷ A felsorolás tetszőlegesen folytatható lenne.

További jele az EU válságának, hogy a részvétel az európai parlamenti választásokon 1979 óta stabilan csökken. Harminc éve még 55-60 százalék körül volt a részvétel, ám a legutóbbi 2009-es választásokon már csak a polgárok 43 százaléka járult az urnákhoz. Mindez két dolog miatt is problematikus: egyrészt azért, mert az EU az utóbbi években egyre több szakpolitikai területen ragadott magához egyre több kompetenciát, ám a jelek szerint a polgárokat éppen most egyre kevésbé érdekli a sorsukról és jövőjükéről egyre nagyobb mértékben döntő brüsszeli politika. Másrészt az Európai Unió aktuális gazdasági válsága(i) miatt jelenleg „függetlenül attól, hogy a görög válságot sikerül –e elkerülni vagy túlélni, egy olyan konszenzus van kialakulóban, amely szerint az euró zónában nagyobb mértékű integrációra lesz szükség, tovább korlátozva a nemzeti kormányok szabadságát.”¹⁸ Erre az egyre szorosabb integrációra azonban – mint láttuk – az európai választópolgároknak nincsen nagy étvágyuk. Ha a jelenlegi gazdasági válságra nagyobb politikai integrációval akar válaszolni az EU, akkor ezt – legalábbis hosszú távon - csak a választók által kapott politikai felhatalmazással teheti: „A rendszer gyengesége nem a kiadásokról és a gazdasági növekedés serkentéséről szól, hanem a legitimitásról” – írta Ulrike Guérot és Thomas Klau, a European Council on Foreign Relations munkatársai.¹⁹ Más szóval, az Európai Unió egy egyre nagyobb demokrácia deficittel néz szembe, aminek az egyik oka a közvélemény csökkenő támogatottsága az integrációs projekt iránt.

2.1. A közvélemény szerepe

Paradox módon a közvéleménynek az európai integráció folyamata során sokáig nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. A befolyásos integrációs elméletek, mint a neofunkcionalizmus vagy a föderalizmus elsősorban a döntéseket meghozó politikai elitekre

koncentráltak,²⁰ és jóformán teljesen figyelmen kívül hagyták a közvéleményt, mint politikaformáló tényezőt.²¹ Az integráció és a közvélemény kölcsönhatásának a vizsgálatára az elsők között Leon N. Lindberg és Stuart A. Scheingold vállalkoztak, akik az 1970-es évek elején egy széles körben ismertté váló elméleti keretet hoztak létre.²² Ez volt az ún. „permissive consensus” modell, amit magyarra „megengedő egyetértésnek” fordíthatnánk. A modell arra alapult, hogy az 1950-es és 60-as években a polgárok általában csekély érdeklődéssel és/vagy pozitív hozzáállással viszonyultak az európai integráció folyamatához, aminek köszönhetően az integráció pártolói gyakorlatilag szabad kezet kaptak. A lakosság szerény érdeklődése többek között azzal volt magyarázható, hogy a gazdasági fellendülés és fejlődés időszakában keveseket foglalkoztatott igazán az európai integráció előrehaladása.²³ A szerzők azonban már akkor figyelmeztettek rá, hogy ez a megengedő magatartás egyáltalán nem biztos, hogy mindig fent fog állni.

Pontosan ez következett be az 1990-es években. Míg az Egységes Európai Okmány 1986-os elfogadását még messzemenően támogatta a közvélemény, ez legkésőbb az 1993-as Maastrichti Szerződésről, és a mögötte álló integrációs szándékokról már nem volt elmondható.²⁴ Emlékezetes, hogy a dán lakosság 1992 júniusában elutasította a szerződés ratifikálását, és szeptemberben Franciaországban is csak épphogy győzött az igennel szavazók tábora. Azóta több alkalommal is előfordult, hogy nemmel szavazott az Európai Unió egyik vagy másik tagországa különböző referendumok során. Elég csak a franciák és a hollandok 2005-ös népszavazását említeni, amikor ezen országok állampolgárai megtorpedózták az Európai Unió tervezett alkotmányát, vagy a Lisszaboni Szerződés 2008-as elutasítását az írországi népszavazáson.

Ezekre az új fejleményekre az integrációt magyarázó elméleteknek is reagálniuk kellett, hiszen egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a megengedő egyetértés gondtalan évei elmúltak. Az utóbbi években egyre növekvő bizalomvesztést lehet látni a politikai elit és a közvélemény között, ami ahhoz vezetett, hogy a posztfunkcionalisták szerint a permissive consensus modellt felváltotta a „constraining dissensus” (vagyis a korlátozó egyet nem-értés).²⁵ Ez utóbbi kifejezés Liesbet Hooghe és Gary Marks nevéhez kötődik. A posztfunkcionalisták kiemelik, hogy az elitek korábban megkérdőjelezhetetlen szerepével szemben a közvéleményt az eddigieknél jobban figyelembe kell venni az uniós döntéshozatal során.²⁶ Ez konkrétan azt jelenti, hogy a politikusok

szándékait és érdekeit egyre erősebben korlátozza az egyre kritikusabbá és artikulálttá váló európai közvélemény.

Az európai integrációval szembeni bizalmatlanság és kritika megjelölésére alakult ki az euroszkepticizmus fogalma. Ezen belül sokan megkülönböztetnek egy „puha” és egy „kemény” euroszkepticizmust. Míg az előbbi csak az EU egyes politikáit vagy jelenségeit kritizálja, ez utóbbi az integráció teljességét utasítja el, minden formájával együtt.²⁷ Minderre az Európai Unió is reagált: egyre több dokumentumban jelenik meg annak a hangsúlyozása, hogy a közvélemény várakozását és hozzáállását is figyelembe kell venni a döntések meghozatalánál.²⁸ Erre az egyik első példa a 2004-es Hágai Program, melyet azóta számos más uniós dokumentum követett.

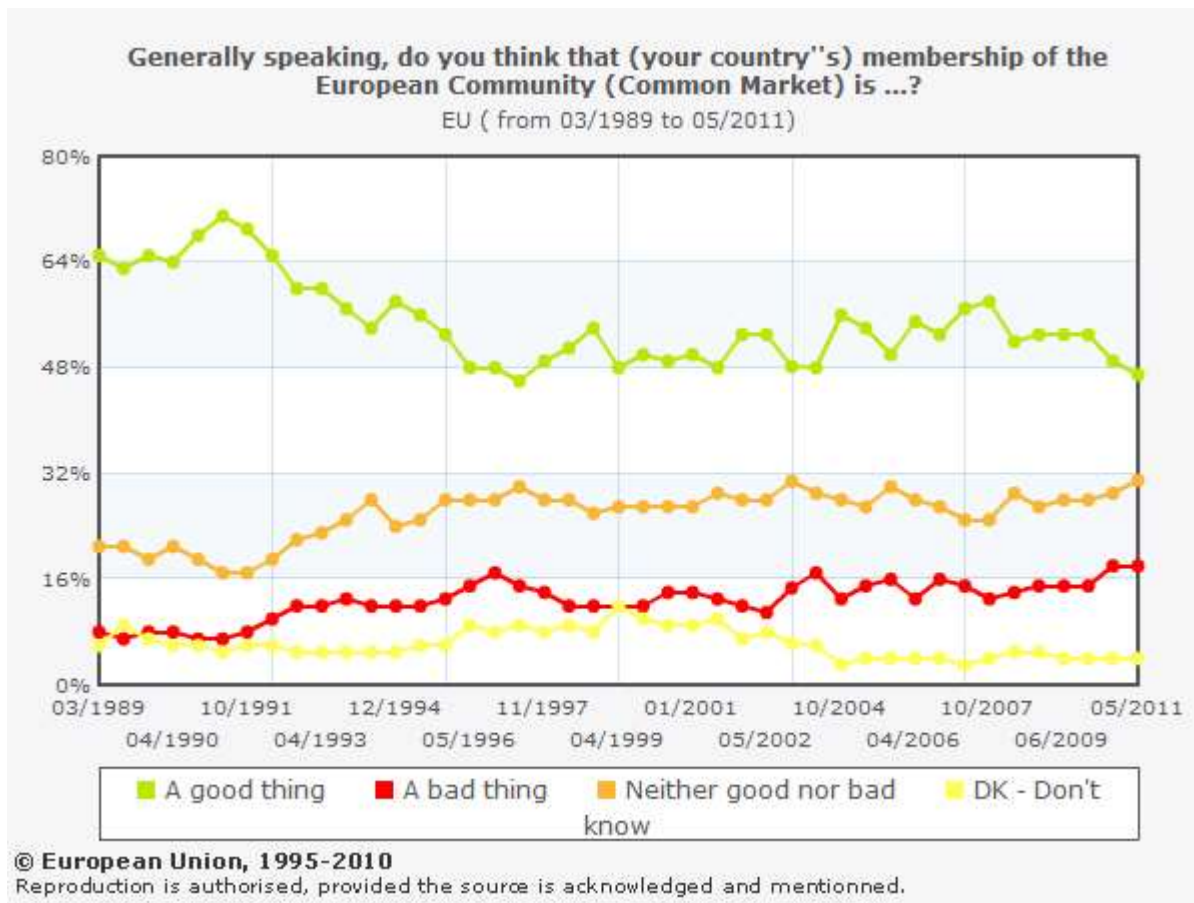
2.2 A bizalmi válság számokban

A közvéleményt, köztük a növekvő számú euroszkeptikusokat már csak azért sem lehetett figyelmen kívül hagyni az utóbbi években, mert az Eurobarometer jelentései szerint egyre csökkent azoknak az aránya, akik támogatják az Európai Uniót. Ezt alátámasztandó az alábbiakban három Eurobarometer-kérdés adatsoraival igyekszem illusztrálni az EU iránti csökkenő lelkesedést. A pontos kérdések és válaszok így hangzanak

- 1) Általánosságban mondva, Ön szerint országának az EU-tagság? Válasz: Jó dolog/rossz dolog/sem jó, sem rossz/nem tudom.
- 2) Mindent beleszámolva, Ön szerint az országa számára összességében előnyös volt az EU-tagság? Válasz: Előnyös/nem előnyös/nem tudom.
- 3) Mondja meg, hogy bízik –e az Európai Unióban mint intézményben! Válasz: Inkább bízik/inkább nem bízik/nem tudom.

1) Arra a kérdésre, hogy az EU-tagság jó dolog –e, 1991-ben még a megkérdezettek 71 százaléka válaszolt igennel és csupán hét (!) százalék nemmel (1. ábra).²⁹ Erről a csúcsról azóta - kisebb megszakításokkal ugyan, de - lefele vezetett az út. Tíz évvel később, 2001-ben, már csak 50 százalék vélte jó dolognak az EU-tagságot, és kétszer annyian, 14 százaléknyan gondolták hátrányosnak.³⁰ Románia és Bulgária csatlakozásának az évében, 2007-ben, még rövid időre 57 százalékra nőtt az EU-t pártolók aránya,³¹ de 2011 májusában már csak 47 százalék gondolta jónak az EU-tagságot és 18 százalék rossznak.³² Ez utóbbi a valaha mért legmagasabb arány.

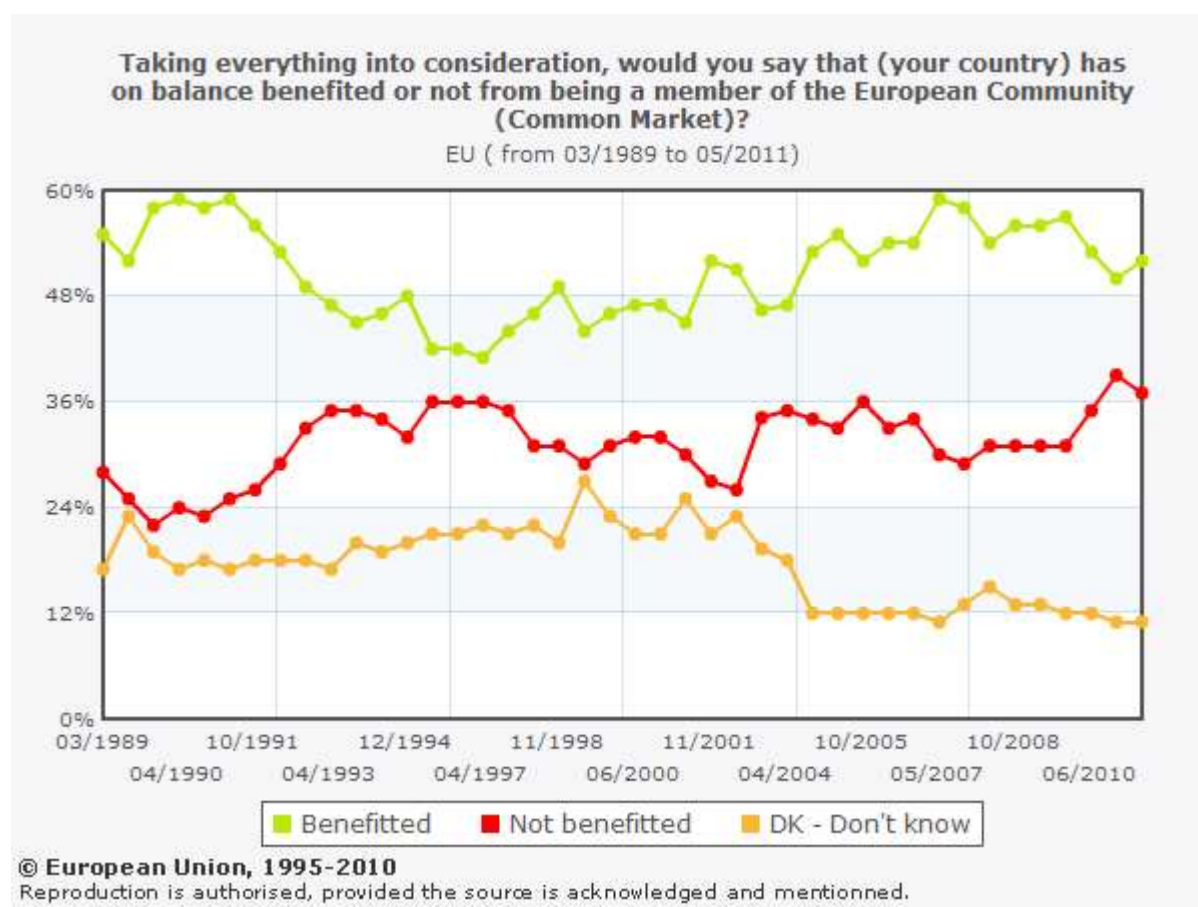

1. ábra: Általánosságban mondva, Ön szerint országának az EU-tagság? Jó dolog/rossz dolog/sem jó, sem rossz/nem tudom, EU-átlag 1989-2011. Forrás: Eurobarometer Interactive

Fontos azonban azt is látni, hogy komoly országok közötti különbségek vannak az EU-tagság megítélésében. Az átlagnál jóval többen tartják jónak országuk EU-tagságát például Belgiumban (65 százalék), Írországbán (63 százalék), Luxemburgban (72 százalék), Hollandiában (68 százalék), Romániában (57 százalék) és Svédországban (56 százalék).³³ Az átlagnál jóval alacsonyabb ez az arány Csehországban (31 százalék), Ausztriában (37 százalék), Lettországbán (25 százalék), Magyarországon (32 százalék) és Nagy-Britanniában (26 százalék).³⁴ A kép tehát korántsem egységes, és ahogy jól látható, nem lehet egyértelmű csoportokat kialakítani régiók, gazdasági fejlettség vagy belépési dátum szerint. A jómódú Ausztriában 20 százalékkal kevesebben tartják jó dolognak az EU-tagságot, mint az Unió második legszegényebb országának számító Romániában. A nyolc éve csatlakozott Magyarországon jóval alacsonyabb az EU-tagság támogatottsága, mint az alapító Luxemburgban. Ugyan az északi államok tendenciózusan pozitívabban látják az uniós tagságot, de a déli periférián egyszerre vannak

elkes államok (Spanyolország 55 százalékkal) és elutasító országok is (Görögország vagy Portugália 28 illetve 37 százalékkal.) Hasonló a helyzet Kelet-Európában is: itt a lengyelek és a románok pozitív véleményét ellenpontoszák a magyarok, lettek és csehek.

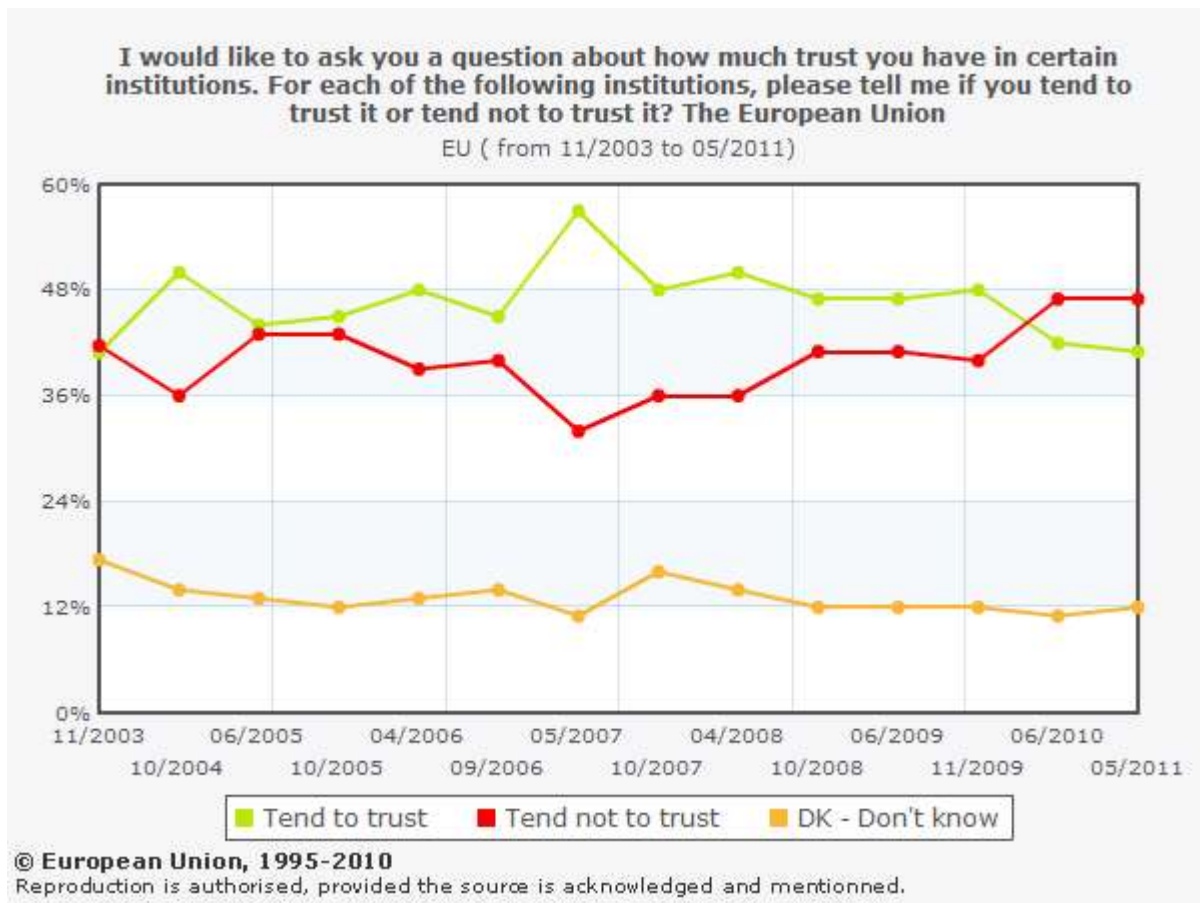
2) Némileg kedvezőbb kép tárul elénk, ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a megkérdezettek véleménye szerint az adott országnak összességében előnyös volt –e az EU-tagság. Az utóbbi években itt is csökkenő volt a tendencia, de sokkal kisebb mértékben, mint az előző kérdés esetén (2. ábra). Bulgária és Románia csatlakozásának az idején még EU-szerte 58 százalék vélte úgy, hogy országa számára előnyös volt az EU-tagság.³⁵ Ez az arány 2011-re 52 százalékra esett, ami komoly, de nem drámai csökkenés. A megkérdezettek 37 százaléka vélte tavaly úgy, hogy hátrányos volt országa számára a tagság. Hasonló arányokat már mértek a 90-es évek második felében és 2005-ben is.

2. ábra: Mindent beleszámolva, Ön szerint az országa számára összességében előnyös volt az EU-tagság? Előnyös/nem előnyös/nem tudom, EU-átlag 1989-2011. Forrás: Eurobarometer Interactive

Az országok közötti különbségek ebben a kérdésben is igen nagyok. Írorszáiban 78, Lengyelországban 73, Szlovákiában 72 és Hollandiában 67 százalék vélte úgy, hogy az EU-tagság előnyös volt az országa számára. A sereghajtók között Németországot (48), Bulgáriát (46), Olaszországot (43) és Nagy-Britanniát (35) találjuk. Ezzel párhuzamosan a legtöbben (54 százalék) Nagy-Britanniában vélték úgy, hogy hátrányos országuk számára az EU-tagság, de az arány Németországban, Görögországban és Magyarországon is igen magas volt. Ennél a kérdésnél is nehéz tehát földrajzi vagy gazdasági csoportokba osztani az országokat.

3) Szintén aggasztó az EU-t pártolók számára az a tény, hogy az utóbbi években erősen megingott az európaiak bizalma a közös integrációs projektben. Ezt a kérdést csak 2004 óta teszi fel az Eurobarometer, így nincsenek hosszú távra visszanyúló adatsoraink, de a tendencia így is egyértelmű: 2004-ben még a megkérdezettek 50 százaléka bízott az Unióban, 2011-re ez az arány 41 százalékra zuhant. Ami igazán drámai, az az, hogy az utóbbi két Eurobarometer felmérés megmutatta, hogy újabban már többen vannak azok, akik nem bíznak Brüsszelben (47 százalék), mint akik bíznak.

3. ábra: Mondja meg, hogy bízok –e az Európai Unióban mint intézményben! Inkább bízok/inkább nem bízok/nem tudom. EU-átlag 2003-2011. Forrás: Eurobarometer Interactive³⁶

Ennél a kérdésnél ugyanakkor egy törésvonal élesen kirajzolódik: a 2004-ben vagy 2004 óta csatlakozott államok mindegyikében az átlagnál nagyobb a bizalom az EU iránt. Különösen bíznak Brüsszelben a románok (62 százalék), az észtek (61 százalék), a szlovákok (61 százalék) a bolgárok (60 százalék) és a régi tagállamok közül a belgák (61 százalék). Az átlagnál jóval kevesebben kizárólag régi tagállamokban bíznak a megkérdezettek: Spanyolországban és Franciaországban 39 százalék, Németországban 35 százalék, Görögországban 32 százalék és – borítékolható módon – Nagy-Britanniában mindössze 24 százalék.

3. A fáradó bővítéspolitika

Az Európai Unió hagyományosan úgy tekint a bővítéspolitikára, mint az egyik legsikeresebb politikájára, és ebben számos elemző egyetért.³⁷ Különösen igaz ez a 2004-es bővítési körre,

amelyről az Európai Bizottság 2009-ben megállapította, hogy „az Európai Unió két legutóbbi bővítése mérföldkövet jelent Európa egyesítésének folyamatában és szerte az Unióban előnyökkel járt a polgárok számára. Gazdasági szempontból a bővítés az új tagállamok számára az életszínvonal emelkedését, a régiek számára pedig az export- és beruházási lehetőségek bővülését hozta, valamint hozzájárult ahhoz, hogy kontinensünkön megszilárduljon a demokrácia és nagyobb fokú stabilitás és a biztonság alakuljon ki. A globális jelentőségű problémák kezelésekor a kibővült EU nagyobb súllyal képes fellépni, legyen szó akár az éghajlatváltozásról, akár a világgazdaságról és annak működéséről. Az elmúlt öt évben az EU nem csak területileg bővült, hanem erősebbé, dinamikusabbá és kulturális értelemben is gazdagabbá vált.”³⁸

Mindez nem csupán szokásos politikai retorika. Mind Brüsszel, mind a bővítés egyik legfőbb motorja, Németország is a bővítéspolitikai csúcspontjának tekinti a 2004-es bővítést. Barbara Lippert, a berlini Stiftung Wissenschaft und Politik elemzője egyenesen az 1989 utáni évek „csillagórájának” tartja kelet-európai tagállamok felvételét.³⁹ 1989 óta az Európai Unió kifele mutatott képét elsősorban a különböző bővítési körök határozták meg. Húsz év alatt az Európai Unió 12-ről 27 tagállamra nőtt, és mintegy 500 millió fő a lakossága. „A bővítéspolitikai és tudományos életben az EU-s külpolitika legsikeresebb eszközének számít, mivel a kontinentális terjeszkedés azt mutatja, hogy regionális, sőt globális jelentőségű játékosává vált”⁴⁰ – írta Lippert.

A bővítés gazdasági szempontból is sikeresnek tekinthető, legalábbis erre a megállapításra jutott 2009-ben a Deutsche Bank Research: „A nagyobb politikai stabilitással és dinamikusabb gazdasági növekedéssel kapcsolatos kétoldalú remények nagyjából teljesültek...A kelet-közép-európai országok jelentős része, főleg a nagy és iparosodott országok, világpiacképes exporttermék-palettájukkal sikeresen integrálódtak az európai munkamegosztásba és kereskedelembé, és fontos felvevő piacai lettek az EU-15 országainak.”⁴¹ Hasonló megállapításra jutott magyar részről Palánkai Tibor is, aki szerint a csatlakozás fő nyertese az EU és az EU vállalatai voltak, ugyanakkor hazánk is nagyban profitált: „Az EU-tagság hozzájárult a magyar export jelentős mértékű szerkezeti átalakulásához, ami például azt jelenti, hogy a csúcstechnikai termékek aránya körülbelül egynegyedre nőtt a magyar exportban, amely arány megfelel a legfejlettebb országok exportstruktúrájának. Emellett az általános gazdasági szerkezet - a

szolgáltatások arányának növekedése és a mezőgazdaság arányának csökkenése - is közeledett az EU vezető országainak struktúráihoz. A teljes jogú tagság emellett segítette a tőkebeáramlás növekedését, és hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország markánsan tőkeexportőr országgá váljon.”⁴²

Mindezen sikerek ellenére számos jel utal arra, hogy a bővítéspolitikát sem kerülte el az Európai Unió válsága: a bővítéspolitika az utóbbi években „mind politikai, mind koncepcionális tekintetben zsákutcába jutott.”⁴³ Ennek legnyilvánvalóbb jele az, hogy az Unió kormányai és polgárai között eluralkodni látszik egy bizonyos „bővítési fáradtság” („enlargement fatigue”/”Erweiterungsmüdigkeit”). A bővítési fáradtság nem egy új jelenség, felbukkanása ezért nem is magyarázható a 2008-ban kirobbant globális gazdasági válsággal vagy a 2010 óta tartó uniós válsággal, hiszen megelőzte azokat.

Ez a fogalom több tényezőből áll össze, amelyek közül a legfontosabb az, hogy a további bővítések iránti támogatottság az Eurobarometer felméréseiben egyre csökken az európai lakosság körében (ld. alant). Legalább ennyire fontos az is, hogy az EU kulcsfontosságú országaiban a hatalmon lévő kormányok meglehetősen szkeptikusan viseltetnek a további bővítésekkel szemben.⁴⁴ Különösen igaz ez a korábban oly bővítéspárti Németországra, amely felváltva helyezkedik „közömbös, fékező, vagy Törökországgal szemben akár bővítés ellenző álláspontra.”⁴⁵

Egy másik probléma az EU-hoz csatlakozni kívánó államok állapotában keresendő. (Horvátországot nem számítjuk ide, hiszen Zágráb 2013. július elsejével csatlakozik az EU-hoz.) A potenciális jelöltek köre adott: az Európai Tanács 2006-ban elfogadott Bővítési stratégiája leszögezi, hogy „az Európai Tanács újól meg erősíti, hogy az Európai Unió jelenti a Nyugat-Balkán jövőjét.”⁴⁶ A szóba jöhető országok bővítési folyamata azonban korántsem problémamentes: komoly vita tárgyát képezi Koszovó státusza, amelyet Szerbia mellett öt EU-tagállam sem ismer el. Macedónia tárgyalásait a Görögországgal folytatott névvita hátráltatja. Bosznia-Hercegovinában az államépítés halad nehezen, Albániában három éve komoly belpolitikai válság van, a török kérdés pedig szintén több sebből vérzik. A tárgyalási folyamatok tehát – amennyiben megkezdődtek – csak igen lassan haladnak az említett országokkal.

A 2006-os Bővítési stratégia amellet, hogy kijelölte a potenciális új tagokat, rögtön hozzátette, hogy „fontos biztosítani azt, hogy az EU fenn tudja tartani és el tudja mélyíteni saját fejlődését. A bővítés ütemének figyelembe kell vennie az Unió új tagok felvételére irányuló képességét.” A bővítési procedúrának tehát már nem kell automatikusan és szükségszerűen beindulnia, amint valamely ország a kérelmét beadta, hanem függ az Európai Unió éppen aktuális befogadási képességétől is. Ez a fogalom természetesen nehezen definiálható és értelmezhető: az Európai Bizottság – némileg rejtélyes - megfogalmazása szerint „az Európai Unió befogadási képessége azt jelenti, hogy az EU működőképes intézményekkel és politikákkal rendelkezik, amelyek lehetővé teszik, hogy bővítés hozzájáruljon az európai integráció mélyítéséhez.”⁴⁷

A befogadási képesség fogalmát konkrétan körülírva német szakértők már 2006-ban megfogalmazták, hogy mitől tartanak azok, akik szerint a további bővítés az EU számára túl nagy tehertétel lenne: „Egyrészt attól tartanak, hogy a további bővítések kiélesítenék az európai politika már meglévő ellentéteit, sőt, blokádok képződhetnek. Másrészt egyes tagállamok már a 2004-es bővítés kapcsán is úgy érezték, hogy csökkent a befolyásuk, és pozíciójuk további gyengülésétől félnek újabb tagállamok felvétele esetén. Harmadrészt, egy bővítésellenesség [a lakosság körében] egy általános integrációellenességbe csaphat át.”⁴⁸ A bővítéspolitikának tehát a szkeptikusok szerint nem szabad olyan automatizmussá válnia, amely alkalmas jelölt kérelme esetén mozgásba lendülve már le nem állítható, hanem igenis politikai kontrollra is szükség van és figyelembe kell venni az Unió befogadási képességét is.

Az Európai Unió további bővítése az utóbbi két évben még távolibb céllá vált. Ugyan hivatalos dokumentumokban ez nem tükröződik, de egyértelmű, hogy a gazdasági válság, és a felmerülő hatalmas problémák jelenleg nagyban lekötik az Unió figyelmét és erőforrásait. A június 17-i görög választások után néhány héttel az a tét, hogy a történelemben először elhagyja –e egy tagország az euró zónát vagy akár az Európai Uniót. Természetes, hogy ezekben a hetekben nem a választóknak egyébként is nehezen eladható további bővítés van Brüsszel fókuszában. Ezzel el is érkeztünk a közvélemény szerepéhez, amely az előbb felsorolt bővítéspolitikai problémákat egy továbbival gazdagítja.

3.1. A bővítéspolitikai megítélés a felmérések tükrében

Ha a bővítéspolitikai megítéléséről beszélünk, fontos látni, hogy az EU polgárai már a 2004-es bővítést megelőzően meglehetősen szkeptikusak voltak. A 2002. októberi Eurobarometer felmérés szerint például csupán a megkérdezettek 43 százaléka támogatta a további bővítést, míg 35 százalék ellenezte azt.⁴⁹ Ez az arány két évvel később, 2003 decemberében némileg javult: akkor 47 százalék pártolta a küszöbön álló bővítést és 36 százalék utasította el.⁵⁰ A felméréseket tanulmányozva arra a következtetésre lehet jutni, hogy a megkérdezettek elsősorban attól tartottak, hogy a szegény kelet-európai tagállamok csatlakozásával kevesebb pénz fog a saját országaikra jutni. Elsősorban tehát nem identitáspolitikai, hanem gazdasági megfontolások húzódtak a háttérben.

A 2004-es bővítést követően már az új tagállamok bővítéspárti állampolgárai is szóhoz jutottak az Eurobarometer felmérésekben, ezért nem meglepő hogy 2004-et követően hirtelen megugrott a további bővítéseket pártolók aránya. A csúcspontot 2004 decembere jelenti, amikor a megkérdezettek 53 százaléka volt mellette.⁵¹ Ez egyszersmind azt is jelentette, hogy az előző felméréshez képest 16 (!) százalékkal nőtt a bővítést támogatók köre. Ahogy az alábbi térképen is jól látható, Európa 2005-ben három jól elkülöníthető részre bomlott. Az egyik csoport az új kelet-európai tagállamokból áll, és éppen itt a legnagyobb a további bővítéseket támogatók aránya: Lengyelország 78 százalékkal vezet, de a legkevesbé lelkes új tagállam - Málta - is jóval az EU-s átlag fölött van. A régi tagállamok két csoportra oszthatók ebben a kérdésben: a „déli periféria” államai szintén erősen bővítéspártiak (Spanyolország 67, Görögország 62, Olaszország 61 százalékkal). Csak Portugália lóg ki a sorból, de 51 százalékkal csak kevéssel marad el az összeurópai átlagtól. A harmadik csoporthoz („Mageurópa”) az alapító tagállamok és Skandinávia valamint Nagy-Britannia sorolható. Itt jóval az átlag alatt van a bővítést támogatók köre, különösen Németországban (36) és Ausztriában (28 százalék). Az egyedüli kivétel Írország, ahol a lakosság 54 százaléka pártolta a további bővítést. (Egy negyedik csoportot alkotnak az akkori tagjelölt államok Bulgária, Románia, Horvátország és Törökország, ahol borítékolható módon nagy volt a további bővítés támogatottsága.)

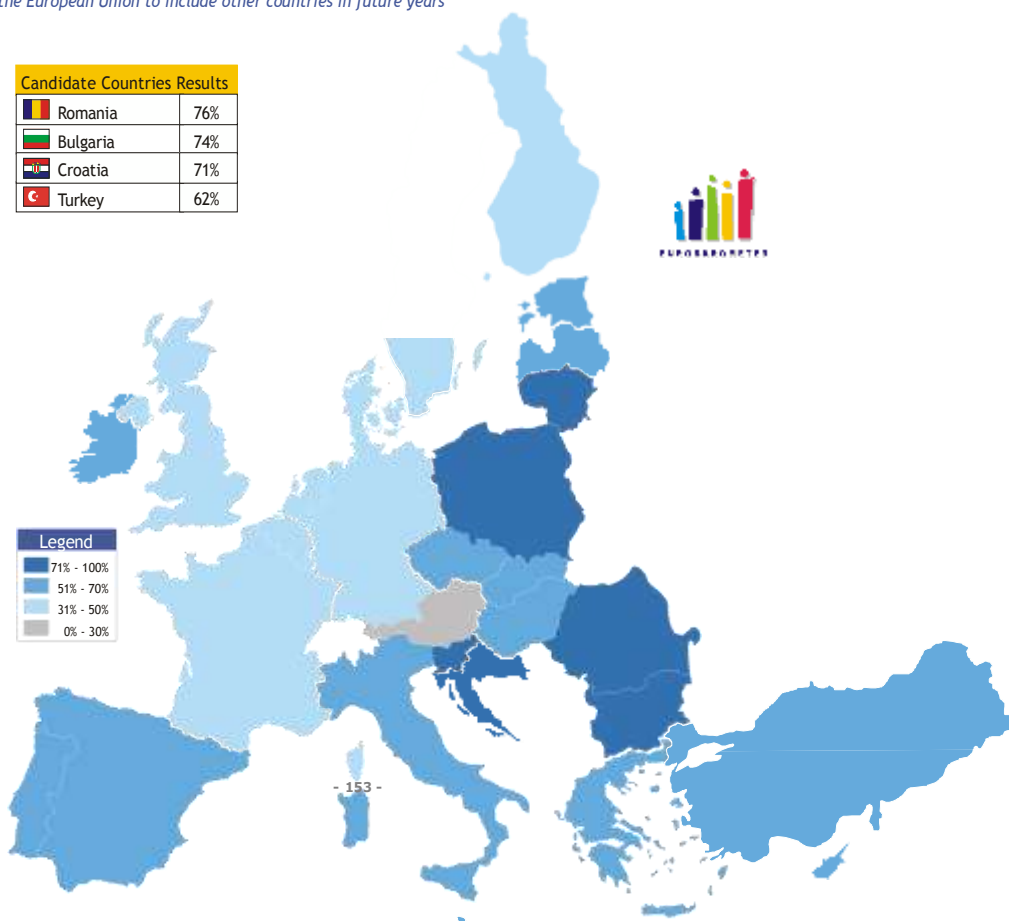

Q36.4 What is your opinion on each of the following statements? Please tell me for each statement, whether you are for it or against it.

Option: Further enlargement of the European Union to include other countries in future years

Answers: For

Candidate Countries Results	
	Romania 76%
	Bulgaria 74%
	Croatia 71%
	Turkey 62%

4. ábra: A bővítést támogatók aránya 2005-ben. A sötétebb színnel jelölt országokban magasabb az arány. Forrás: Eurobarometer 62

Hogyan változott a további bővítések megítélése a 2004-es bővítés óta? 2005-ben még 50 százalék volt a támogatók aránya és 38 százalék az ellenzők aránya, de árulkodó volt az a tény, hogy arra kérdésre, hogy mely három témát kellene prioritásként kezelnie az Európai Uniónak, a megkérdezettek mindössze öt százaléka jelölte meg a bővítést.⁵² A bővítést pártolók köre 2006-2007 folyamán, ha lassan is, de csökkent, míg az ellenzők köre hasonló ütemben nőtt, és továbbra is megfigyelhető volt Európa három részre szakadása ebben a kérdésben. 2006-ban például 25 százalékkal többen pártolták a bővítést az új tagállamokban, mint a régiókban.⁵³

A következő cezúrát Románia és Bulgária 2007-es felvétele jelentette, de az első felmérés, amelyben a két ország már tagként szerepel, nem mutat komoly növekedést a további bővítést

pártolók körében: az EU-átlag 49 százalékon állt ekkor. Ez meglepő, hiszen mind a románok (67 százalék) mind a bolgárok (58 százalék) a bővítést támogatók körét bővítették, ám a jelenség azzal magyarázható, hogy ezt a pozitív hatást ellensúlyozta a régi tagállamokban megfigyelhető növekvő szkepticizmus. A 2007 novemberében nyilvánosságra hozott felmérés további érdekessége az volt, hogy kimutatta: a bővítést nem éppen pártoló EU-15 országokban a megkérdezettek többsége paradox módon úgy gondolta, hogy az országának a két bővítési kört követően nagyobb a befolyása, mint tíz évvel ezelőtt.

5. ábra: A további bővítéseket támogatók és ellenzők aránya 2007 óta. Saját összeállítás.

2007 óta a tendencia egyértelmű: gyakorlatilag felmérésről felmérésre csökken a bővítést támogatók köre. Ahogy említettük, a bolgár és román csatlakozás után néhány hónappal, 2007 novemberében nyilvánosságra hozott Eurobarometer felmérés szerint a megkérdezettek még 49 százaléka támogatta az EU további bővítését, és csupán 39 százaléka ellenezte azt.⁵⁴ 2010 végén, vagyis az euró zóna válságának a kitörését követően néhány hónappal ez az arány megfordult, és már jóval többen ellenezték (48 százalék) a bővítést, mint amennyien támogatták (40 százalék).⁵⁵ 2011 februárjában kicsit nőtt a támogatók köre (43 százalékra) és stabil maradt az ellenzőké (48 százalék), ám a támogatók köre azóta tovább szűkült.⁵⁶ A 2011 augusztusában nyilvánosságra hozott felmérés szerint ugyanis 42 százalék volt a támogatók és 47 százalék az ellenzők aránya.

Ez a már eleve bővítés ellenes közhangulat drámai módon zuhant tovább. A 2012 márciusában nyilvánosságra hozott legújabb Eurobarometer felmérés szerint ugyanis a megkérdezettek több mint a fele, 53 százaléka ellenezte a bővítés gondolatát, és csupán 36 támogatta, vagyis fél év alatt további hét százalékkal csökkent a támogatást pártolók köre.⁵⁷ Látható tehát, hogy a bővítéspolitikát sem kerülte el az EU egészét sújtó bizalomvesztés, de itt is fontos földrajzi megköteéseket kell tennünk.

Továbbra is fennáll ugyanis Európának az a három részre szakadása, amely már a 2004-es bővítési kört is jellemezte. Az egyik csoport továbbra is „Mageurópa”, ahol egyes országokban már csak elvétve találni bővítés pártolót. Németország jelenti a mélypontot, ahol csupán 17 százalék van a bővítés mellett, érthető tehát a Berlin részéről tapasztalható tartózkodás. Hasonlóan alacsony az arány Ausztriában, ahol 18 százalék támogatja a bővítést. Szintén bővítés

ellenesnek számít Franciaország (23 százalék), Finnország (27 százalék) és Nagy-Britannia (29 százalék). A sokkoló ezekben a számokban az, hogy ezekben a már 2005-ben szkeptikus országokban is részben megfeleződött a bővítést támogatók aránya. Németországban például 7 év alatt 19 százalékot csökkent, egy eleve alacsony bázisról.

A „déli periféria” országai továbbra is némileg jobban pártolják a további bővítéseket, mint északi és nyugati társaik. Ebben Spanyolország jár az élen, ahol az EU-s átlagot messze meghaladó módon 45 százalék támogatja a további bővítéseket, de Portugáliában, Olaszországban és Görögországban is az átlagnál magasabb a támogatók aránya. A kelet-európai tagországok állampolgárai továbbra többségükben is a bővítés pártján állnak – Csehország kivételével. Az arány különösen Lengyelországban (69) és Litvániában magas (60 százalék), de Románia és Magyarország sem marad el mögöttük sokkal. Ahogy a 6. ábrán is látható, a tendencia ugyanakkor Kelet-Európában is egyértelmű: a további támogatást pártolók köre évről évre szűkül, csak egy magasabb bázisról, mint „Mageurópa” esetében.

6. ábra: A bővítést támogatók aránya hét kelet-európai országban 2007-2012 között. Saját összeállítás

4. Összefoglalás

Kétségtelen, hogy az Európai Unió, és az Uniót alkotó államok jelenleg több szintű – gazdasági, politikai és bizalmi – válságban vannak. Jelen tanulmány ezek közül elsősorban az utóbbival foglalkozott, és különböző felmérések alapján megállapította, hogy az európai polgárok egyre csökkenő arányban bíznak az Európai Unióban, és problémamegoldó képességében. A hiányzó bizalom paradox módon éppen a régi tagállamokban mutatható ki leginkább, noha az európai integráció áldásos hatásai talán éppen ott érezhetőek a legerősebben, míg a 2004-ben és utána csatlakozott államokban nagyobb a bizalom Brüsszel iránt.

A bizalmi válság ugyanakkor az Európai Unió egyik legsikeresebb szakpolitikáját, a bővítéspolitikát sem kerülte el. Amint láttuk, az Unió földrajzi értelemben ebben a kérdésben három jól elkülöníthető csoportra osztható: egy erősen szkeptikus Mageurópára, egy mérsékelt szkeptikus déli perifériára és egy bővítéspárti Kelet-Európára. Aggasztó ugyanakkor, hogy mindhárom térségben a támogatók köre felmérésről felmérésre csökken. Mi több, az Unió két

legfontosabb országában - Németország és Franciaország - a közvélemény az átlagnál is jóval elutasítóbb az újabb bővítésekkel kapcsolatban. A befogadó országok alacsony lelkesedése mellett nehezíti a bővítéspolitikai sikeres folytatását az is, hogy a potenciális csatlakozó országok egész sorában számos komoly belpolitikai és gazdasági probléma akadályozza a közeledést Európa felé.

Mindez abba az irányba mutat, hogy a horvát belépést követően minden bizonnyal hosszú ideig nem fog új állam felvételt nyerni az Unióba. Ez ugyanakkor ellentétes számos tagállam - köztük Magyarország - érdekeivel és szándékaival. A 2012. februárjában elfogadott magyar Nemzeti Biztonsági Stratégia ugyanis leszögezi, hogy „Szomszédságpolitikánk fontos része, hogy valamennyi szomszédunk teljes jogú tagságot nyerjen, vagy a lehető legszorosabb partneri viszonytal rendelkezzen e két szervezetben. A szomszédos országokban élő magyar közösségek helyzete iránti felelősségünkön adódóan ugyanez nemzetpolitikai érdekünk is.”⁵⁸ A következő években azonban azzal kell számolni, hogy ennek a célnak az elérése egyre nagyobb nehézségekbe fog ütközni hazánk számára.

---

¹ Kiragadott példaként említjük meg, hogy a tanulmány lezárásának az időpontjában az *Economist* aktuális számának a vezércikke („The Merkel memorandum”, 2012. augusztus 11.) is ezzel a témával foglalkozott.

² Conference on Security and Co-operation in Europe: Charter of Paris for a New Europe. 1990 , 3. o.

³ “Freedom in the World 2012”. Freedom House, 2012.

⁴ Matthew Goodwin: “Right Response. Understanding and Countering Populist Extremism in Europe”. *Chatham House*, September 2011.

⁵ “Dutch coalition to quit in budget row-broadcasters”. Reuters, 2012. április 23. <http://www.reuters.com/article/2012/04/23/us-dutch-politics-idUSBRE83M0HC20120423>

⁶ “Waving but then drowning”. *The Economist*, 2012. április 28. 25. o.

⁷ Idézi: Heike Walk: “Krise der Demokratie und die Rolle der Politikwissenschaft”. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2009/52. 1. o.

⁸ Európai Bizottság: Eurobarometer 75, 2011. május

⁹ “Europe and crisis for democracy”. BBC News. 2011. november 16. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-15754521>

¹⁰ Werner T. Bauer: “Krise der Demokratie-Zukunft der Demokratie”. *Österreichische Gesellschaft für Politikberatung und Politikentwicklung*. 2003. 6-7. o.

¹¹ *Uo.* 8.o.

¹² Marján Attila: “Krisis előtt-krisis után. Quo vadis, Európa?”. *Külügyi Szemle*, 2011/1.

¹³ *Európa megújulása – 2011. évi értékelő beszéd az Unió helyzetéről*. Európai Bizottság, 2011. szeptember 28.

¹⁴ “A magyarok kevesebb, mint fele tartja hasznosnak EU tagságunkat”. Századvég Alapítvány, 2012. január 31.

-
- 15 “Poll: Czech confidence in EU and European Parliament at historic low”, Prague Daily Monitor, 2012. március 20.
- 16 “European Unity on the Rocks”. Pew Research Center. 2012. május 29.
- 17 “Poll shows EU officials’ doubts about European integration”. Europolitics. 2011. július 8.
- 18 “An ever-deeper democratic deficit”. The Economist. 2012. május 26. 23. o.
- 19 Ulrike Guérot-Thomas Klau: “After Merkozy: How France and Germany can make Europe work”. European Council on Foreign Relations (2011). 8. o.
- 20 Haas emlékezetes megfogalmazása szerint „it is unnecessary to have recourse to general public opinion surveys, or even surveys of specifically interested groups...It suffices to single out and define the political elite in the participating countries, to study their reactions to integration and to assess changes in attitude on their part.” In: Ernst B. Haas: *The Uniting of Europe*. Stanford: Stanford University Press, 1958. 17. o.
- 21 Anne Laumen-Andreas Maurer: „Jenseits des Permissive Consensus“. SWP-Diskussionspapier (2006). 4. o.
- 22 Leon N. Lindberg- Stuartt A. Scheingold: *Europe’s Would-Be Polity: Patterns of Change in the European Community*. N. J.: Prentice-Hall, 1970.
- 23 Laumen-Maurer: i. m. 5. o.
- 24 Wilhelm Knelangen: „Euroskepsis? Die EU und der Vertrauensverlust der Bürgerinnen und Bürger“. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2012/4. 1. o.
- 25 Liesbet Hooghe-Gary Marks: “A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus”. *British journal of political science*, 39. (2009). 1-24. o.
- 26 Göncz Borbála: *Az Európai Unió megítélése Magyarországon*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem 2010. 32. o.
- 27 Knelangen: *I. m.* 1. o.
- 28 Laumen-Maurer: *i. m.* 7. o.
- 29 Európai Bizottság: Eurobarometer 35, 1991. március
- 30 Európai Bizottság: Eurobarometer 55, 2001. január
- 31 Európai Bizottság: Eurobarometer 68, 2007. október
- 32 Európai Bizottság: Eurobarometer 75, 2011. május
- 33 Európai Bizottság: Eurobarometer 75, 2011. május
- 34 Európai Bizottság: Eurobarometer 75, 2011. május
- 35 Európai Bizottság: Eurobarometer 75, 2011. május
- 36 Ezt a kérdést csak 2003-ban kezdték el feltenni.
- 37 Lásd például: Barbara Lippert: „Die Erweiterungspolitik der Europäischen Union”. In: *Jahrbuch der Europäischen Integration 2009* (szerk. Werner Weidenfeld-Wolfgang Wessels). Nomos Verlag: Baden-Baden, 2009. 29-38. o. ; Vincent Piket: „EU Enlargement and Neighbourhood Policy”. *The International Institute for Strategic and Security Studies* (2006). 1. o.
- 38 Európai Bizottság: Az elmúlt öt év során a kibővült Európai Unióban elért tartós kedvező hatások révén Európa ma kedvezőbb helyzetben van a jelenlegi válság kezeléséhez, 2009. február 20.
- 39 Barbara Lippert: „EU-Erweiterung: Das Restprogramm“. In: *Entwicklungsperspektiven der EU* (szerk. Annegret Bendiek-Barbara Lippert-Daniela Schwarzer). SWP-Studie, 2011. 118-129. o.
- 40 Barbara Lippert: „EU-Erweiterung. Vorschläge für eine außenpolitische Flankierung der Beitrittspause“. SWP-Studie (2011). 5. o.
- 41 Barbara Böttcher-Gunter Dauber: “As time goes by...Gemischte Bilanz nach fünf Jahren EU-Erweiterung”. *Deutsche Bank Research*, 2009. május 7. 1. o.
- 42 “Palánkai: a magyar csatlakozás fő nyertese az EU és az EU vállalatai“. *Menedzsment Fórum*, 2009. május 1.

---

http://www.mfor.hu/cikkek/Palankai__a_magyar_csatlakozas_fo_nyertese_az_EU_es_az_EU_vallalatai.html

⁴³ Barbara Lippert: „EU-Erweiterungspolitik: Wege aus der Sackgasse”. SWP-Aktuell (2009). 1. o.
⁴⁴ *Uo.* 7.o.

⁴⁵ Lippert 2011: i. m. 118. o. A német uniós politika változásáról lásd bővebben: Kiss J. László: „Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában”. *Külügyi Szemle* 2011/1.

⁴⁶ Európai Tanács: Az elnökség következtetései, 2006. december 14-15.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/HU/ec/92220.pdf

⁴⁷ Európai Bizottság: Der Prozess bis zum Beitritt eines neuen Mitgliedstaates. Megtekintce: 2012. június 2. http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/114536_de.htm

⁴⁸ Kai-Olaf Lang-Daniela Schwarzer: „Die Diskussion über die Aufnahmefähigkeit der EU”. SWP-Studie (2007) 5. o.

⁴⁹ Európai Bizottság: Eurobarometer 55, 2001. október

⁵⁰ Európai Bizottság: Eurobarometer 60, 2003. december

⁵¹ Európai Bizottság: Eurobarometer 62, 2004. december

⁵² Európai Bizottság: Eurobarometer 63, 2005. szeptember

⁵³ Európai Bizottság: Eurobarometer 64, 2006. június

⁵⁴ Európai Bizottság: Eurobarometer 67, 2007. november. A pontos kérdés minden felmérésben így hangzik: „Mi a véleménye a következő állításról? Kérem mondja meg, hogy támogatja vagy ellenzi –e az állítást! Az EU további bővítése a következő években új államok bevonásával.” A lehetséges válaszok: A) támogatom, B) ellenzem, C) nem tudom.

⁵⁵ Európai Bizottság: Eurobarometer 73, 2010. november

⁵⁶ Európai Bizottság: Eurobarometer 74, 2011. február

⁵⁷ Európai Bizottság: Eurobarometer 76, 2012. március

⁵⁸ Nemzeti Biztonsági Stratégia 2012, 7. o.